

ՕՐԱԳԻՐ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ, ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

ԵՒ

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԱԿԱՆ

Ե • ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 8 •

1847

ԱՊՐԻԼԻ 15 •

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ՆԿԱՐԱԳԻՐԻ

Խմաստաւիտիւն և Խմաստաւիտիւն :

ԼՆԱՐԱՅԻՍ վրայ իմաստութեանէն մեծ՝ իմաստութեանէն աղուոր բան չկայ, որ չորս գլխաւոր առաքինութեանց ալ առջինը դրուած է և ամենուն ալ մայրն է: Եւոր համար հին Յունաց ծաղկեալ ատենին ալ անչափ անթիւ անհամար ազգին իմաստնոց մէջ եօթն իմաստունք միայն եօթն հրաշալեաց մը պէս համրուած ու զրուցուած են:

Խմաստութիւն՝ մէյմը Եւտուծոյ և հոգեւոր բաներու գիտութիւնը և ըստ այնմ ճանաչման բարեպաշտ և առաքինի վարքը և խոհեմ ընտիր քաղաքավարութիւնն ու մարդկանց հետ կենակցութիւնը կը նշանակէ գրեթէ ամենայն լեզուաց մէջ: Եւնք ատմաբով չենք առնուր հոս տեղս՝ ոչ ի. մաստութիւնը, և ոչ անոր ներհակ իմաստակութիւնը: Օ՛ր ատմաբով իմաստութեան նկարագիրը և գովեստը մէկը չկրնար այնպէս աղէկ ընել, ինչպէս որ սուրբ գիրքը կ'ընէ,

մանաւանդ Սողոմոն իմաստունին բերնովը. որ ափսոս որ վարքոյն ալ չքարոզեց ըսածները, որ աւելի աղէկ քարոզ ան եղած կ'ըլլար: Բայց թէ պէտ գործքով պակսեցաւ, սակայն ճանաչմամբ կատարեալ էր:

Եւյմըն ալ իմաստութիւն կը նշանակէ մարդկօրէն կատարեալ գիտունն ու բանիբունը, և գիտութեան բաներու մէջ խելացի և խոհական վարմունքը: Եւոր համառօտ և ուրուագիծ նկարագիրը կ'ուզենք դնել հոս, ետեւէն ալ անոր ներհակ՝ գիտութեմէջ իմաստակութեանը, տեղւոյս օրէնքին ներելու չափ:

Եւ երկու իմաստութիւնը՝ ինչպէս որ զատեցինք մէկմէկէ ըստ առման բառին, ասանկ թշուառաբար գործքով ալ բաժնուած է մարդկանց վրայ: Օ՛ր կան իմաստունք ըստ առաջին մտաց՝ որ չեն ըստ երկրորդին, կան ալ ըստ երկրորդին՝ որ չեն ըստ առաջնոյն, ինչպէս Սողոմոնին օրինակն ը-

սինք , և ինչպէս որ ամէն ատեն շատ
գտնուած են : Բանը երկուքը մէկ-
տեղ միշտ հաստատուն ունենալն է .
որ չէ թէ միայն մարդուս երկու զօ-
րաւոր թւերն ըլլան թուելու , այլ և
ընեն զինքը Բրիտոսի տեառն ըսած
այն դպիրը աշակերտեալ արքայու-
թեան երկնից , որ հանէ 'ի գանձէ իւր
մէ զհին իմաստութիւնն Բգամայ ,
Բքրահամու և Սովսէսի , և զնորն
Պղատոնի , Պաքոնի և Լեւտոնի :

Սարգկորէն իմաստունն ալ երկու
տեսակ կը գտուի աշխարհիս երեսը :
Բռաջին՝ որ առանց ուսման գրոց և
գիտութեանց 'ի ծնէ և 'ի բնէ ողջա-
միտ և հանճարեղ և խոհական մարդ
ըլլալով , թէ բնական և թէ բարոյա-
կան բաներու վրայ ինք իր առողջ՝
սուր և արագ և փորձով ալ կատարե-
լագործուած մտքովը շիտակ կը տես-
նէ ու շիտակ կը դատէ կ'ընտրէ ու-
ղիղն ու ծուռը , աղէկն ու գէշը , և
շատ բանի մէջ ծածկեալ ճշմարտու-
թիւնը իր հանճարովը կը գտնէ ու
վեր կը հանէ , և պէտք ըլլայ նէ՝
փաստերով ալ կը ցուցնէ , կամ թէ
որ իր բնական խելքը չհասնելու բան
մ'որ առջեւ ելլէ նէ՝ խոհեմութեամբ
կը զգուշանայ դատելու և խօսելու .
կամ հարկաւորի նէ դատելու և ըստ
այնմ գործելու՝ իրմէ աւելի իմաստ-
նոյն խորհուրդ կը հարցնէ . և ըսած
խրատը խելքով կը դատէ և անանկ
կ'ընտրէ : Եւ պէտքի և վայլած խօս-
քէն եւել բան չխօսիր ո՛ր և իցէ հար-
կի մէջ : Բս տեսակին աւելի խելացի
մարդ կ'ըսենք քան թէ իմաստուն :

Երկրորդ տեսակը , որ բուն փրն-
տուած իմաստուննիս է , ան է որ լաւ
դաստիարակութեամբ մեծնալով՝ յետ աշ-
նորիկ ալ հետզհետէ վերի ըսած բնա-
կան կատարելութեանց վրայ ամէն
մարդկային պէտքի և վայելչութեան
գիտութեամբք ալ զարդարած կ'ըլ-
լայ միտքը , ուսմամբք կատարելագոր-
ծած բանականութիւնը : Բմէն բանի մէջ
ճշմարտութիւնը կը փնտռէ և ամէն բա-
նէ վեր կը բռնէ , որպէս զի յամենայնի

ինքիրեն կարենայ ճանչնալ և ընտրել
ուղիղն ու սխալը , բարին ու չարը :
Բնանկ հիմնովին կը սորվի , և ըստ
սորվածին կը քննէ ամէն բան , որ չըլ-
լայ թէ խաբէութեամբ մտաց չգիտ-
ցածը ու չճանչցածը՝ գիտյածի ու
ճանչցածի տեղ առնէ , որ է մեր ա-
մենայն սխալմանց պատճառը , ու ա-
նով մոլորի դատմանը մէջ : Բղէկ կը
ճանչնայ ժամանակին յարգը , ու խիստ
ագահ է իր ժամանակին , որուն ա-
մէն մէկ վայրկեանը կ'ուզէ և կը ջա-
նայ բանի բերել . ու պարապ կենա-
լէնու ատենը փուճկորսնցընէ լէնծանը
և ատելի բան չկայ առջին : Բայց այս
ամենայն ջանքին ու փափաքին հետ
միանգամայն կը զգուշանայ ալ որ ան-
օգուտ՝ խրթին և մութ բաներու ,
կամ սոսկ հետաքրքրական հմտու-
թեան բաներու , և միայն ուրիշին ո՛ր
և է ըսածին կամ գրածին ետեւ ա-
ւելորդ չյոգնի սաստիկ վրայ իյնա-
լով , որ փոխանակ բնութիւնը և խել-
քը զօրացընելու և բեղնաւորելու իբր
ծանր բեռան մը տակ կը ճգմեն ու
տքալ կուտան , գերի կ'ընեն , մանա-
ւանդ թէ կը խղզեն ու անծնունդ կ'ը-
նեն : Օի միայն ուրիշին մտածածն
ու խօսածը անդադար մտքին մէջ վեր
վար դարձընելով՝ ինքը բան մը մտա-
ծելու գտնել ու խօսիլն ալ կը մոռ-
նայ : Հասկա կը նայի որ իր գիտու-
թիւնը խորունկ ըլլայ՝ առանց մթու-
թեան , ճոխ և առատ՝ առանց խառ-
նակութեան , լայն և ընդարձակ՝ ա-
ռանց անստուգութեան և տարակու-
սանաց , որչափ կարելի է մարդուս և
աշխարհի փորձով ալ կատարելագոր-
ծուած :

Բսոնք ընելէն ետքն ալ՝ ոչ միայն
զգուշաւոր է խօսքի և գրի մէջ , այլ
և քիչ խօսող , ալ քիչ գրող . ու կարճ
խօսքը , և պզտիկ՝ բաց լեցուն գիրքը
ամենէն աղէկ կը համարի : Օի գի-
տէ որ ինչպէս դժուարին բան է յա-
մենայնի ճշմարտութիւնը յստակ և
պայծառ տեսնել , և ինչպէս դիւրին
է՝ ոչ միայն տգիտին , այլ և գիտնա-

կանին իր կարծիքը կամ անատենուան աչքին երեցածը ստոյգ և ապացուցական համարիլ ու ըստ այնմ սխալիլ և ճառատել : Վիտէ իմաստնոց խըրատն ալ, թէ ամէն խօսածը պէտք է ճշմարիտ ըլլայ, բայց ոչ ամէն ճշմարիտը զրուցելու է, թէ որ չուզեր ֆնաս տեսնել իր լեզուէն . զի գիտէ միւս աստուածային իմաստնոյն պատգամն ալ, թէ **Ա** լեզու հուր՝ զարդ անիւրաւութեան . և որ ոչ յանցանէ լեզուաւ՝ նա է մարդ կատարեալ . և թէ սովորաբար՝ իրենք իրենց մտքերնուն մէջ չխօսողներն են որ լեզուով շատ կը խօսին : Ուստի պէտք է որ լռութեամբ մտածելով և շատ և աղէկ լսելով գտնէ խօսելու ճշմարտութիւնը . ապա թէ ոչ՝ լաւագոյն է բնաւ լռելը, քան թէ անանկ խօսիլը, միտքը բերելով Պիլթագորաս փիլիսոփային կանոնն որ աշկերտներուն կ'ըսէր, կամ լռեցէք, կամ լռութենէն աղէկ բան մը խօսեցէք . ու կը վախնայ՝ որ իրեն ալ չըսուի մէկուն մտքին մէջ, խօսիլ չիտես նէ, մարդ, լռէ՛ր ալ չիտես : Բայց իմաստնոյն է Վսենուկրատէս փիլիսոփային հետ՝ խօսելուն շատ զղջացած ըլլալ, լռելուն ոչ երբեք : **Ա** Եծամեծ անմահ մեռելներու հետ շատ նստած ելած խօսած ըլլալով՝ կենդանեաց հետ և պէս խօսիլը կը մոռնայ կամ չսիրեր, շատ անգամ չի ալ կրնար՝ դիմացի մարդիկներուն և խօսած բաններնուն նայելով : **Ա** Էպէտ ամէն բանի մէջ երկու ծայրից ալ մոլորութենէն կը վախնայ, բայց աս բանիս մէջ աւելի կ'ընտրէ քչին գին մոլորիլ քան թէ շատին . զի լռութեան մեծ յարգը աստուածային իմաստնոյն հանճարեղ աւակէն ալ սորված է, որ կ'իմացընէ մեզ թէ լռութիւն կայ որ շատ մեծ ճարտասանութենէ ալ պերճախօս է . **Ա** նխելքին հարցուցին, կ'ըսէ, թէ իմաստութիւնն ալ բան մըն է, յարգ մը ունի . լուռ կեցաւ, ու մեծ խելացի սեպուեցաւ :

Ա լռելու տեղն որ գիտէ նէ, խօսե-

լունն ալ գիտէ . զի գիտէ որ խօսքը մարդուս ստակին պէս է . իր կամ ուրիշին մէկ շահուն համար գործածելու է . անօգուտ տեղը ցանելը՝ խենթաբար մտնել կ'ըլլայ նէ, պէտք եղած տեղը չգործածեն ալ՝ գէշ և ամսթալի ագահութիւն և տմարդութիւն կ'ըլլայ : Բայց խօսի ալ նէ, իրեն փառք չփնտուեր նոր կարծիքի մը տէր ըլլալով, որ ուրիշներէն դուրս նոր բան մը զրուցած ըլլայ և անոնց հակառակի : Իրաւցընէ տարբեր կարծեաց մ'ալ տէր ըլլայ նէ, չջանար կարծիքի բռնաւորութեամբ մը ուրիշը բռնի իր խելքին քաշելու . մտածելով որ չըլլայ թէ ինքն ալ սխալած ըլլայ : Կարծիքի համար մէկը չար համարհեր ու չդատապարտեր . զի թէ ուրիշը դատապարտութեան արժանի համարի նէ իր կարծիքէն չըլլալուն համար, ինք ալ նոյն դատապարտութեան տակ կ'իյնայ՝ դիմացինին կարծիքէն չըլլալուն համար : Ուրիշին խօսքին մէջ չմտնէր, բայց եթէ հարցուի . և ինչուք որ աղէկ մը չհասկընայ բանը, պատասխան չըտար, կարծիքը չզրուցեր . և հակառակ կողմին չէ թէ միայն արհամարհութիւն չցուցըներ, այլ և շոյելով մը կ'անցնի : Զգիտցած բանն որ ըլլայ, չամբնար խոստովանիլ իր տգիտութիւնը ան կտորին մէջ . զի մէկ մարդ ամէն բան չկրնար գիտնալ, և ոչ ալ դրած է միտքը թէ ինք ամէն բան գիտէ :

Ա զգուշանայ ոչ միայն սնոտի վիճաբանութենէ, հապա նաև ոչ հարկաւորէն ալ, գիտնալով թէ որչափ դժուարին բան է մարդ զմարդ համոզելը ապացուցական փաստերով, մանաւանդ թէ որ դիմացինը անձնահաճութեամբ կամ տգէտ երևնալու վախէն կամակորեալ յամառի նէ : Խոհեմութեան կշիռքով կշռուած կը հանէ բերնէն ամէն մէկ խօսքը, որ յետոյ չզղջայ՝ ուրիշին կամ իրեն վնասելուն և ամսթ ըլլալուն համար, որ երկուքն ալ ետքէն կարկտան չլեր-

ցընող բաներ են : Արչափ որ ճշմարտութեան մեծարանքը՝ և վայելչութեան պարտքը կը ներեն նէ, ամենուն բնաւորութեանը պատշաճ կերպով կը յարմարէ խօսքը՝ անոյճ ձեով և քաղաքավար զրուցուածքով . գիտնալով որ աս է իրեն ալ իր իմաստութեանն ալ յարգ բերողը : Չուզեր և ջանար եղածէն եւել իմաստուն և զարմանալի երևնալ՝ դիմացինին չափէն վեր մեծ մեծ բաներ խօսելով, որ շատ անգամ ծաղր ըլլալու պատճառ կ'ըլլայ : յանր խնդիրներու մէջ յանկարծ կատակ և զուարճաբանութիւն չխառնել : Այ միայն ուրիշը կոտրելով իր անձնասիրութիւնը հաճեցընել չնայիր, հապա ուրիշին ըսածն ալ կը յարգէ . և իր իմաստութեամբը անանկ կ'օգնէ դիմացինին խօսքին՝ որ գրեթէ իր խելքը անոր փոխ կուտայ որ ըսելիքը աղէկ ըսէ կամ ըսածը աղէկ դուրս ցատքեցընէ . զի գիտէ որ միշտ իրաւունք ունենալ ուզելը՝ անիրաւութիւն է : Իմացինը կամակոր յամառ որ տեսնէ իր պաշտպանած ճշմարտութեանը դէմ նէ, ամէն զօրաւոր փաստերը խօսելէն ետքը՝ կամ պատուով լուռ կը կենայ, կամ վարպետութեամբ մը խօսքը կը փոխէ . վասն զի կը մտածէ որ մէկը չպահանջեր իրմէն՝ որ ուրիշը բռնի ճշմարտութեան հնազանդեցընէ :

Ինք զինք անանկ կը թաժ է ու իրեն բնութիւն ըրած, որ ուրիշին վերայ միշտ աղէկ կը խորհի և ամենուն իրեն վայլած համարումը ունի . լաւութիւննին կը մեծարէ, մարդկային տկարութիւննին անմեղադիր կ'ընէ : Երբ զգուշանայ ուրիշմէն հանճարեղ և շատ գէտ երևցընել զինքը . չփրնտուեր գիտուն երևնալ, բան ծախել . և ոչ ամէն տեղ բոլոր իր հանճարը կը ցուցընէ . զի գիտէ որ ուրիշին անձնասիրութեանը դպչող է ատ բանդ, և զի աւելի մեծ հանճար ունենալուն մէկ մեծ նշանն ալ՝ մարդս իր բոլոր հանճարը չցուցընելն է . անոր համար մեծամեծ բաներ ալ որ զրուցէ նէ,

բան մը չգրուցելու պէս կը զրուցէ : Արչափ ալ գիտուն ըլլայ, չգիտցածներուն շատութեանը նայելով՝ միտքը չդներ որ գիտուն է կամ իմաստուն, ևս առաւել անանկ նշան մը չտար՝ ոչ խօսքով, ոչ գործքով : Չհպարտանար, չպարծենար . զի գիտէ որ ամբարտաւանութիւնը՝ մարդուս յայտնի նշանն է թէ ինչ որ կ'ուզէ երևնալ նէ՝ ան չէ . և անկէ ալ հեռու բան չկայ ճշմարիտ և ստոյգ պարծանքէն : Իշտ գովելի բաներ ընել կը նայի, բայց բնաւ ուրիշմէն գովեստ չմուրար . իր յարգը և պատիւը մտքէն ալ չանցընէր . ինք միայն է որ չճանչնար ան ու չխօսիր . ու անանկ մոռնալովը՝ ինքը քան զինքն ալ վեր կ'երևնայ : Իմաստնոց և բազմութեան առջին անունն ու համբաւը և փառաւորութիւնը չեն մոռցընէր իրեն պարկեշտութիւնը, ու կարծես որ չիմանար ալ : Այ անձնահաճութեամբ կ'արհամարհէ մեծամեծները և անոնց կարծիքը, և ոչ ալ կը մարի որ անոնց աչքը մտնէ : Ինչաւ ումեք սուտ մարդահաճութիւն և շողոքորթութիւն չընէր . ուրիշմէն ալ որ իրեն գովեստ լսէ նէ՝ չախորժիր . զի քան զիւր գիտցածը և ըրածը ալ մեծ և բարձրագոյն իդէա ունի մտքին մէջ, կամ դիմացինը շատ վեր բանձանալ սեպելով՝ կը խսնի և գուցէ անկեղծ ալ չհամարիր անոր ըսած գովեստները, և կամ դիմացինին անանկ բանի դատաւոր ըլլալու անբաւականութիւնը գիտնալով՝ իրեն պատիւ մը չսեպեր անանկին գովեստը, թող թէ շողոքորթութիւնը :

Իր ուսմանցը վրայ չխօսիր, իր գրաւոր աշխատութիւնները չպատմեր ասդիս անդին թէ ինչ կը հոգնի, ինչ ազուր բաներ կը շինէ ու ետեւէն ալ կը պատրաստէ : Իր պակսութիւնը քննելու կը նայի, որ մէկ մ'ալ չիյնայ . աւելի զինքը շտկել կը նայի, քան թէ ուրիշը : Աստի սիրով ուրիշին՝ մանաւանդ ճշմարիտ բարեկամի՝ դատաստանին տակ կը ձգէ իր գործքը՝ որ քննուի, և

որ Գայնէ՝ ինքն ալ անոր նման կ'ըլլայ, ինչպէս իմ տղաս ալ ինծի : Եւ թէպէտ իմաստակութիւնը իմաստութեան անհաճոյ է ու դէմ կուգայ, բայց մենք իմաստունքս պէտք է շնորհակալ ըլլանք իմաստակութեան զի ան որ չըլլար, մեր իմաստութիւնն ալ իմաստութիւն չէր ըլլար . ինչպէս որ տղաս չըլլար նէ, ես ալ հայր չէի ըլլար : Եւ ինչպէս որ Պղատոն ալ կ'ըսէ Փեդոնին մէջ, թէ ամէն ներհականք մէկմէկէ կ'ըլլան, արթնութիւնը քունէն, քունն արթնութենէն, մահը կեանքէն, կեանքը մահէն, ասանկ ալ իմաստակութիւնը իմաստութենէն, իմաստութիւնն ալ իմաստակութենէն որ ըսենք նէ, մենք Պղատոնէն հեռու չենք մնար, ան ալ մեզմէ : Եսանկ չէ՞ մի, շիտակ չտրամաբանեցի մի :

Եստողները հազիւ կը բռնեն բարձրաձայն խնտախն, ու մէկ նշանական լռութիւն մը կը տիրէ :

Հոն մէկ անկիւն մը շուքի մէջ քաշուած ու լռու նստած սուր քիթ մըն ալ կը գտուի . աս որ կը լսէ նէ, չկրնար համբերել՝ ոչ ան խօսուածքին և ոչ ան լռութեան . Պարոն, կ'ըսէ, ըսածդ ու բացատրածդ յիրաւի ինքն իսկ կատարեալ իմաստակութիւնն է, որ ճարտասանօրէն և բանաստեղծաբար կենդանի նկարած՝ մանաւանդ թէ մարմնացած աչքերնուս առջին կը բերես : — Ես խօսքին՝ պարոնը ուրախալի խոնարհութեամբ մը պարկեշտութիւն ցուցնելով՝ վար կը նայի, իբր իր գովեստին խախտելով : — Հաւատա որ, կ'ըսէ սուր քիթը, իմաստակութիւնը քեզի պէս մարմին առնէր գար նէ՝ ասկէ ադէկ չէինք հասկընար զինքը . բայց ներես, ատ իմաստակութեան փիլիսոփայօրէն սահմանը չերեւիր ինծի, և ոչ ալ կարծեմ նստողներուն մէկին : Եսածիդ մէջ աս միայն անտարակոյս կ'երևի ինծի ալ՝ ասոնց ալ, որ իմաստակութիւնը քու տղադ ըլլալով՝ քեզի բնաւ ներհակ ըլլալու չէ, թէ որ բարի զաւակ

է, ինչպէս որ կը յուսանք ու կը հաւատանք ամէնքս . աս կողմանէ կրնաս դուն իրմէն հանգիստ ու շնորհակալ ըլլալ : — Պարոնը հոս քիչ մը աչքերը կը բանայ, ականջները կը տնկէ : — Սակայն ըստ մեր կարծեացը, կ'ըսէ սուր քիթը, իմաստակութիւնը չէ թէ միայն իմաստութեան պզտիկը կամ տղան չէ ու մեծնալիք ալ չունի, հապա մանաւանդ անոր ամենեւին հակառակը, թշնամին, պատիժ պատուհասն ու ժանտախտն է . ուստի և շնորհակալութեան չիտեմ ընտորտեղիք կ'ունենայ : Երեւակայէ տուն մը գլխի վայր, տանիքը հողին վրայ, հիմերը երկինքը . նաւ մը գլխի վայր, կայմերը ծովուն մէջ, տակը օդուն մէջ . մարդ մը գլխի վայր, գագաթը գետինը, ոտքերը վեր տնկած ժուռ գայ և անանկ ամէն բանը ընէ, ինչ կ'ըլլայ . ասանկ իմաստակութիւնը իմաստութեան գլխի վայրն է կրնանք ըսել ըստ իմիք . թէպէտ և այնպէս կատարեալ նման չէ օրինակս : Ես դիէն միայն նման է, որ իմաստութեան վրայ ինչ կատարելութիւններ ինչ վայելելութիւններ որ կը տրուինէ, անոնց ամենուն մէկիկ մէկիկ ամենեւին հակառակն ու անհամեմատն յարմար այլանդակ տգեղն որ առնես նէ, որպէս թէ՝ ներէք կատակիս՝ իմաստութիւնը գլխի վայր որ դարձընես նէ, ճիշդ իմաստակութիւնը կը գտնես . կամ թէ ուրիշ օրինակով մ'ալ հասկըցընելու համար՝ եւրոպական բառով և իդէայով ըսեմ, իմաստակութիւնը իմաստութեան քառիթաթութիւնն է :

Եւ այց քիչ մըն ալ որոշ և ուրիշ կերպով ալ հասկըցընելու համար ներէք նէ ըսեմ : Ինչպէս իմաստունին համար ըսուած է, իմաստակն ալ անանկ երկու տեսակ է : Ի՞նչ կը բնութեւնի ծնէ, որ քիչ մ'ալ կանուխ ծնէր նէ՝ փախուկ ու խենթ պիտի գար աշխարհք . անով չէ կըցեր իմաստուն ծնանիլ . բայց կատարեալ խենթ ալ չէ եղեր . կէս ճամբան մնացեր է, կէսէն ալ

քիչ մը անդին : Չափ հանելու զօրութիւն չունող հաւկիթ մ'որ թուխս գրուած ու ձափ ըլլալու տեղ աւրած հոտած որ ելլէ նէ՝ ինչ է, անոր պէս բան մը գիտցիր իմաստակն ալ : Դէկաւն ալ նոյն իմաստակը ուսմամբ աւաճած, մեծցած, զարգացած, ու տեղն է քեզի պէս ըսելու՝ մազը մօրուքը եկածն է : Ինչպէս գիտութիւն զարգացողաւ ի բնէ իմաստունը՝ բնութիւն կատարեալն է, ասանկ ալ բնութեամբ իմաստակը՝ ուսմամբ ալ աւելի չարաչար գէշցածն է . զի անոր ուսումը՝ խենթին ձեռքը սուր կամ հրազէնք տալը կը լմանի : Եւ որչափ որ անզէն խենթը զինեալէն անմիտ է նէ, այնչափ ալ բնութեամբ միայն և առանց ուսման իմաստակը ուսեալէն : Բնատի ան թողունք, աս ասի առնենք քիչ մը տեսնենք, կ'ըսէ : — Բնատ թուենք սուր քիթը կամացուկ մը աչքերը պարոնին վրայ կը դարձնէ :

Եւ իմաստակի ազգը ամենեւին մէկ ատեն մը պակաս եղած չէ աշխարհքիս երեսէն . Եւ ֆինթէնին ըսածին պէս՝ մէկ օրհնեալ սերունդ մըն է : Եւ գիտութիւնս ալ ամէն ատեն մեծամեծ վարպետներ հաներ է : Եւ չափ անհաւատալի բարակ տեսակ զանազանութիւններ ունի իմաստակութիւնն որ մարդ չկարծեր, ինչուք շատին հաւնած ու անուն մը ունեցած մատենագրաց մէջ ալ կը գտուի՝ թէ բոլորովին իմաստակ, և թէ երբեմն աս դիտ անդին իր գրոցը մէջ իմաստակութիւն փախցնող . հիներուն մէջ քիչ, նորերուն շատ աւելի : Գեղացիք, ինչպէս ընդհանրապէս ուսմիկք և տխմարք, որ բնաւ իմաստութեան կամ գիտութեան անունն ալ չեն լսած՝ ասով ալ աւելի երանելի են՝ որ մէջերնին իմաստակ չգտուիր . կամ թէ գրտուի ալ նէ բնական ըսածնիս, շատ տեղ չգտներ երեցընելու և չկրնար զարգանալ : Գիտնական քաղաքները աւելի կը գտուի, մանաւանդ ուսեալ իմաստակը : Եւ եթէ ըսելու ըլլանք որ իմաստակները իմաստնոց շուքն

են, յարմար կուգայ . մէյմը քառիքաթուռայի պէս նմանեցնուն դիէն . մէյմ'ալ որ ինչպէս շուքը մարմինէն չբաժնուիր, միշտ հետը կը գտուի, ասանկ ալ իմաստնոց հետ իմաստակը . և մէյմ'ալ՝ ինչպէս որ շատ թուով լոյս մէկտեղ եկած ատենը՝ շուքերն ալ կը շատնան, ասանկ ալ շատ տեսակ տեսակ գիտութիւնք և իմաստունք գտուած տեղերը իմաստակներն ալ կը շատնան : Եւ թէ ինչպէս որ շատ չըլլան լոյսերը, հապա մէկ՝ բայց սատիկ որ ըլլայ, շուքն ալ աւելի սև ու թանձր կ'ըլլայ, ասանկ ալ իմաստնոց գիտութեան լոյսը որչափ որ շատ պայծառ ու սաստիկ վրանին զարկած ըլլայ, իմաստակութիւնն ալ այնչափ որոշ ու տգեղ դուրս կը ցատէ :

Եւ իմաստակութեան առջի յատկութիւնը, ու մէկալնոց աղբիւրը, ան է որ ինք իրեն հաւնած է մեծ իմաստունի մը պէս . բնաւ խելքի կարօտ չճանչնար զինքը . զի միտքը դրած է որ իրմէ եւել խելք ունենալ հնար չէ : Եւ մէկ աղէկութիւնն ունի որ բնաւ մարդու մը խելքին ու գիտութեան չնախանձիր . ընդհակառակն կը կարծէ որ ամենուն աչքը իր վրան է : Եւ մէն տեղ կ'ուզէ իր գիտութիւնը ծախել, բան երեսնալ՝ որ գովուի : Գովող չըլլայնէ, չամբնար ինք զինք գովելու . միայն՝ թէ որ գոնէ քիչ մը եւել խելք ունի նէ՝ վարպետութեամբ կ'ընէ . բայց խելացիները կ'իմանան նոյնպէս՝ որ զինք կը գովէ : Եւ ինչ կը մտածէ, ամէն բանի վրայ վառաբար կը խօսի կը դատէ . բանի մը վրայ չտարակուսիր . բան մը չկայ որ ինք չգիտնայ : Եւ արծես որ իր հոգիին դրսերը կը պտըտի, ու մտքին երեսը միայն կեղվըրայ մշակեր է : Եւ որուն հմտութեան միտքը կը թած չըլլալուն, բան մը ինք իրեն չկրնար մտածել հանձարել . ճային պէս ուրիշ թըռչնոց փետուրներով կը զարգարուի . դուն կը կարծես թէ քովէն բան մը կ'ըսէ, իսկ նա ուրիշին արձագանգն է . մէկէն լսածը մէկալին կը ծախէ :

Ա իբրեւ թէ հերիք չէր գաղտուկ գողութիւնը, շատ անգամ ուրիշին խօսքն ու գիրքն ալ յարմար անյարմար վկայութիւն մէջ կը բերէ. ու միշտ մեծ մեծ գրքերէ կը խօսի, ու իբրեւ թէ անոնց համը իրեն պէս առնող մը չկայ:

« Խեղճին կարճութեանը չափ լեզուն ալ երկայն է ու շատ կ'երերայ բերնին մէջ. շատ աշխատութեամբ կը յագնի իր տգիտութիւնը ցոյց տալու. կը խօսի միայն խօսելու համար, ու խեղճովը՝ որպէս թէ զարմացընելու. բայց կարծես որ ինք իր խեղճին հետ բարկացած ու կռուտած՝ ուրիշ բանի չաշխատիր, բայց եթէ անի խաղք ընելու: Այ ժամանակ կ'ընտրէ, ոչ տեղ, ոչ անձինք, հերիք է որ խօսի, ու բերանը բացածին պէս՝ կ'ուզէ որ աշխարհ ամէն խօսքը բանը գործը թողու և զինքը մտիկ ընէ, որպէս թէ անդին և անդիւտ իմաստութիւն կը բղխէ. ու ամէն խօսքէն առաջ՝ քան զխօսելիքը անհամ յառաջաբանութիւն մը պիտի ընէ: Այնպէս որ յանկարծ մէկը ձայն մը հանէ, կը դողայ՝ չըլլայ թէ սքանչելի բաներուն մէկ բառը չսուի յանկարծ ու մէկուն ականջէն կորսուի: Սովորաբար առականեր, խելացի խօսքեր ու պատմութիւնիկներ ժողոված կ'ունենայ իր իմաստակութեան գանձարանին մէջ, ու անոնք չհասկըցած անխելք ու անհանձար կերպով թափ-թրիւկ կը նայի. ալ գէշը, որ շատ հեղ անոնցմով կ'ապացուցանէ անանկ ծանր խնդիրները, որ հանձարեղ փաստերով միայն հազիւ կրնան ցուցուիլ: Աւատ կ'ընէ ոչ թէ գիտութեամբ՝ ինք հասկըցած ըլլալով ստութիւնը և ուրիշը միայն խաբելու համար, որուն խաբեբայ և պատրօղ կ'ըսենք, որպիսի են Պղատոնին՝ Վորգիասներն ու Պրոտագորասները. հապա խելքը չհասնելուն ինքն ալ անանկ հաւանած ըլլալով: Իմաստնոց առաջն ալ խօսած լեզուին գրոց կամ խրթին բառերը կը բանեցընէ առանց ընտրողու-

թեան. պարսկերէն կը ջարդէ, արապերէն կը կոտորէ, հուններէն ալ կը կրմկրմայ երբեմն. ուրիշին չհասկընալու և ըստ իւր խելքին զարմանալու բան մ'ըլլայ, ինչ ըլլայ նէ ըլլայ:

« Աս աս ամէն շատխօսութիւնը անանկ մէկ ծանր կամ ամբարտաւան կերպով մ'ալ կ'ընէ, որ կարծես թէ բոլոր աշխարհքին վարպետ կամ դատաւոր ըլլալու ծներ է կամ խաւրուեր է աշխարհք. ազգ, տէրութիւն, բոլոր աշխարհ և գիտութիւնք իր վրայ կեցեր են: Արդ քանգտի ալ երբեմն երբեմն, որ այնչափ պիտանի մարդուն և գրքերուն յարգը և արդիւնքը չճանչցուիր, անանկ խելճ մնացեր է, երեսը նայող չկայ ինչպէս որ պէտք էր: Եւ աս բաներուն, կերպերուն ծաղրականութիւն ինք միայն չիմանար չտեսներ: Առաջին իմաստակութեան բարձր լեռան ծայրը և հոն փչած փութորիկներուն կայծակները տեսնել. դէմն առ մէկ բանին. մէկէն՝ ի մէկ վեր կը ցատքէ մինչև ամպերը, հազար ու մէկ անտեղութեան և ծաղրական կիրքերուն և խօսքերու որոտմունքն ու կարկուտը ան ատենը կը թափէ: Բնաւ ալ չկենար, պարապ ատեն մը չտար կտոր մը ունեցած խելքին ալ, որ գոնէ քիչ մը օգնութիւն ընէ՝ ըսածներուն ըրածներուն անխելքութիւնը իմանալու: Թէ որ քիչ մը ըսածիդ խելքը հասնի ու փաստերուդ զօրութիւնը իմանայ նէ, ճարը կը հատնի՝ յամառութեան կը պառկի, չըսուելու բաները կ'ըսէ: Բնաւ որ բնաւ մէկ իմաստուն մը ըսած չունի ու չկրնար ըսել ըսածդ նէ, ահա էս կ'ըսեմ, կ'ըսէ: Աւաստուան ըսածին վաղը պէտք ըլլայ կամ խելքին գայ նէ՝ դէմն ալ կը խօսի ու կը հաստատէ: Օր իր տկարութիւնն ու տգիտութիւնը բնաւ չճանչնար. բայց երբեմն տեսնելով որ խօսքը հատաւ ու չկրնար գիտնոց առջին գիտութեամբ և հանձարով և այնպիսի իմաստուն զրուցուածքով փայլիլ բան մ'երևնալ նէ, կ'ուզէ և կը ջանայ հա-

կառակելով ու դէմ տալով՝ լսածը չընդունելով բան մ'երեւնալ, և ուրիշին փառքին արգելք ըլլալով՝ իբր թէ փառք մը ստանալ։ Ու չիմանար որ շատ անգամ նոյն իսկ հակառակելու համար ըսածովը մանաւանդ դիմացինին փառքը կը հաստատէ։ օրինակ իմն, թէ որ լուսնին մէջը մարդ տեսեր եմ ըսելու ըլլայ մէկը նէ, ես դեռ մարդ չեմ տեսեր, կ'ըսէ, բայց աշտարակներ, տներ ու վարուցան տեսայ, կ'ըսէ։

», Լմաստակին մէկ էական յատկութիւնն ալ ան է, որ մեծ բաները չտեսներ կը թողու, ու պզտիկ չնչին փոռ՝ բաներու վրայ խելք կը յոգնեցնէ, ու մեծ բանի մը պէս կը զրուցէ տաքութեամբ։ Օրուցածին անխելքութիւնը կամ տղայական և տգեղ ըլլալը չնայիր, կ'աշխատի որ աղուոր կերպով զրուցէ, աղուոր կամ վսեմ բառով բացատրէ։ () րինաւոր և ընտիր սովորութենէ դուրս ու առ հասարակ վկայեալ աղէկ խօսողներուն բանեցուցածէն դուրս անսովոր և խափանուած բառերով բացատրել կ'աշխատի, և առ է աղէկը կ'ըսէ։ որպէս զի նոր բան մ'ըրած ըլլայ և գոնէ անով տարբերի ուրիշմէն։ Վրէ ալ նէ՝ անանկ կը գրէ, ու կը լզէ կը լզուրուտէ անխելք մտաց ծնունդը արջուն կորիւնին պէս։ ու որչափ որ լզէ, այնչափ աւելի կը պղծէ։ Հագած աղտոտ ու պատուտած քուրջին չնայիր, կ'ուզէ որ վայրեցընէ ու աղուորնայ։ ու ինք իրեն խելքին հայլին կը նայի ու կը հաւնի կը զմայլի ալ։ Խօսած անհամու թիւնները չօգտեր, իր գրած գրքերուն բաներն ալ երկան երկան կը պատմէ մեծցընելով, որ զինքը չկարդալով ալ չազատիս ձեռքէն։ ան ալ հերիք չէ, կը խոստանայ ալ որ ուրիշ նորանոր ալ պիտի շինէ։ և անոնց ալ դժուարութիւնները կը մեծցընէ, բայց բան չէ, մեծ հանձարով ամէն մեծ բան գլուխ կ'ելլէ՝ կ'ըսէ։

», Արմէ որ կը վախնայ նէ անոր կը շողոքորթէ։ որմէ կասկած մը չունի

նէ՝ կ'արհամարհէ։ կամ թէ գովէ ալ նէ, փոխարէնը պահանջելու մտքով է, կամ իրեն թիկունք ու պաշտպան ստանալու։ Թիկն որ մէկը գովեն՝ առջին գիտութեան բանի մը մէջ, կամ նախանձէն կը կոտորէ անի, կամ կը սկսի ինք իր գիտութեան գանձերը թափել ճոխանալ։ որով կ'ուզէ ըսել թէ գովելու մարդը չէք տեսներ, չէք ճանչնար։ Իրեն հաւնող կամ հաւնիլ ցուցընողներուն հետ կը կոտորտուի։ Վովելու ատենն ալ չափ չիտէ և կերպ չիտէ։ մէկուն անունը այբով սկսինէ, ան իրեն հերիք է մեծն Ղեքսանդր կամ Ղրիստոտէլ ընելու անի, պէով սկսի նէ՝ Պերիկլէս կամ Պիթագոր կ'ընէ, հոյով սկսածը Հոմերոս կը շինէ կամ Հերակլէս։ Եւ այսպիսի չնչին և յիմար նմանութիւններով, այլաբանութիւններով ու ստուգաբանութիւնով մը անանկ կը զօւարճանայ, ու անանկ ծանր ու մեծարու կերպով մ'ալ կը բանեցընէ, որպէս թէ Պինդարոս ինքն է կամ Վեմոսթենէս, ու անոնց գիւտերը գտեր է։ Եւ որովհետեւ ըսածը՝ միտ գնէ՝ շատ անգամ ինքն ալ չհասկընար, անանկ վերաչուական ու պտուտ կերպերով ու խոշոր խոշոր ահաւոր բառերով կը զրուցէ, որ մարդ ալ բան մը չկրնար իմանալ։ Եւ բեմն ալ կամաւ անանկ կ'ընէ։ գիտնալով որ կարգաւորեալ հասկընալու բան մը չկայ ըսածին մէջ։ թէպէտ իրեն շատ հրաշալի իմաստ և գիւտ երեցած է։

», Իր կարծիքէն դուրս բան չմտնէր գլուխը։ Վիպուածով կամ ուրիշմէ գողցած ճշմարիտ կամ աղուոր իմաստ մըն ալ խօսելու ըլլայ նէ, կամ կապկի պէս ուրիշին ձեն ընելուն կը խնտաս, կամ անանկ կը փոխէ կ'այլայլէ իր խելքին կաղապարին մէջ թափելով, անանկ կը մեծցընէ կամ կը պզտիկցընէ, որ իրաւը սուտ կ'երեցընէ կ'երկբայելի, ու գեղեցիկը՝ տգեղ։ Բանի մը ինք երկբայիլ չիտէ ըսինք ա. ամէն մէկ խօսքը մեծ մեծ վճռաբար կը ջարդէ։ իր առջին սուտ իրաւ չկայ։ ինչ որ իր

գրչէն կամ բերնէն ելլէ նէ, ամէնը իրաւ, ամէնը աղուոր ըլլալու է: Սա-
աջքը չորս դին ամենուն երեսը՝ ամե-
նուն աչքին մէջն է, թէ ինչ արդեօք
զարմանալի և անշուշտ բաներ կ'երե-
նան կոր ըսածները կամ կարգացած-
ները. ու ինքն իրեն զմայլեալ կ'ըսէ
կամ կրկարդայ ու միանգամայն թիւն
տակէն ալ կը խնայ: Ահա նշու-
նշան մ'որ տեսնէ նէ վրադ, երեսը կը
կախէ, վրադ համարում չունենար.
Իսկ թէ որ, Ստուած չընէ, կամացուկ
մը դէմ խօսք մ'ալ ըսելու ըլլաւ նէ,
բախտիդ շնորհակալ եղի՛ր՝ եթէ լուռ
անցաւ նէ. բայց գիտցիր որ մտքին
մէջ քեզմէ ալ անդին է մը չկայ բո-
լոր աշխարհիս Աստուծոսներուն քո-
վը: Բայց աս շնորհքին ալ հասնիլը
դիւրին բան չէ. զի իւր մեծ գիտու-
թեան քաջութիւնը կամ վերջի յոյս և
ապաւէն անառիկ բերդը՝ ամենեւին
մէկու մը տեղիք չտալ, մէկու մը մտիկ
չընել չխոնարհիլն է, ու ետքը ետեւէն
պարծիլ խորխտալ թէ ինչպէս կտոր-
ճու թեամբ յաղթեցի. — Առերիշ որ
մէկն ըսեմ, որ մէկը թողում:

«Այ մէկ տեսակ իմաստակ մըն ալ,
ոչ շատ զրուց, հապա ընդհակառակն
մունջ անբարբառ, կամ թէ շատ շատ՝
լակոնաբան. որ լուռ թեամբն ալ, մէկ
երկու միայն լակոնացի բառ խօսելովն
ալ՝ նոյն վերի նկարագրած իմաստա-
կին ամէն կատարելութիւնները կ'երե-
ցնէ վրան. արհամարհոտ կերպով
ուրիշի հետը խօսելու մարդու տեղ
ալ չգնելով, վճռաբար դատելով ա-
մէն բանի վրայ, և իւր վճիռը չընդու-
նողին խոշոր նայելով, կամ փաստ ու
ցուցմունք ուղղին վրայ խնտալով,
իբր թէ իմ ըսածս ցուցմունքի կարօտ
կրնայ մի ըլլալ. յամենայնի պահան-
ջելով որ իր ըսածը դելիեան պատ-
դամի տեղ անցնի, և ինքը Պիւթեայ
եռոտանիին վրայ նստած սեպուի
կամ նոյն ինքն պատգամատու Սպողոն
կուռքը, ու ամէնքը երկրպագութիւն
գետինն իյնան առջին: Ստեանկը
մէկալէն ալ դէշ. զի մէկալին խելքն

որ առեր է նէ Ստուած, գոնէ լե-
զուն թողեր է. որով հիշ որ չէ նէ եր-
բեմն կը խնտաս. ասոր՝ ան ալ չկայ:

«Ինչ կը մնայ հիմայ իմաստունին
ընելու ասանկներուն հետ: Առաջին
թէնին իմաստութիւն ծախօղ խեն-
թը՝ գնողներուն մէյմէկ աղէկ ապ-
տակով երկու գրկաչափ դերձան կու-
տար ձեռուրին, որ իմաստունք մեկ-
նեցին՝ թէ երկու գրկաչափ հեռու
փախելու է անանկներէն, թէ որ
ապտակ չես ուզեր ուտել: Բայց կար-
ծեմ քիչ էր դերձանը. թէ որ ան
խենթը կարենար երկրիս տրամագի-
ծը, կամ ալ աղէկ՝ գիտաւորի մը ճամ-
բուն գիծը կծիկ մ'ընել ու տալ, ա-
ւելի աղէկ խրատ մը ծախած կ'ըլլար:

«Ստուած սուր քիթը, ու Պարոնին՝
մնաս բարով, ատենը ուշ է ըսելով
առաւ քալեց: Ահալ իմաստուններն
ալ անանկ ըրին. մէկը՝ ուսումը մեծ
իմաստակ կ'ընէ անխելք մարդը՝ ըսաւ,
գնաց. մէկալը՝ լաւ է տգիտութիւնը
քան իմաստակութիւնը՝ ըսաւ, ելաւ.
միւսը՝ գիտութիւնը իմաստակին վը-
րայ խենթութիւն կ'ըլլայ եղեր՝ ը-
սաւ, քաջուեցաւ: Ահա տեղը մնայ
միայն տկոր խեղճ պարոնը. որ տես-
նելով թէ աս խօսքերէն իրեն ուրիշ
տեղ ծախելու բան մը չեղաւ, ետքէն
ետք գլուխն երերցընելով, ու ոչինչ
ընդհատ՝ Տղաս իմաստակութիւնն է,
իմաստակութիւնը անմօրուք իմաս-
տութիւն է, և ըստ Պղատոնի ներ-
հակըներհակէն կ'ըլլայ ըսելով մտքին
մէջ, ելաւ գնաց:

Հ. ԱՐՍ. Բ

